

1. מדיני ביטחוני

20שנה אחרי המרד, הכלא הצבאי עוד זקוק לניעור

בצה"ל הגדירו השנה את כליאתם של חיילים כמוצא אחרון - אך המספרים מעידים על מציאות אחרת ומלאת ליקויים. משמעת נוקשה ובידוד למי שאינם עבריינים, ותשתיות רעועות עם חלודה, עובש, רטיבות ועכברים **הובילו את הצבא להתחיל רפורמה, שאולי תשנה את המצב הקיים**

גילי כהן הארץ

| 02.09.2017 עדכון ב01.09.2017 :

המתרחש בכלא 4 או בכלא 6 הצבאיים, נותר לרוב מאחורי סורג וברית. אך בשעות הבוקר של יום שבת בחודש אוגוסט, לפני 20 שנה, הפכו עצמם כמה אסירים-חיילים למוקד העניין התקשורתי, כשעמדו בראש מרד האסירים הגדול. הם השתלטו על מפקדיהם, חטפו מהם את מכשירי הקשר והמפתחות וכלאו אותם בחדר האוכל ובתאי המעצר במחאה על היחס אליהם. "על מרד כלא שש מדברים בכלא כמו שמדברים על בר כוכבא", מתאר אודי סגל, שהיה בכלא בשנת 2014 בשל סירובו להתגייס לצה"ל מטעמי מצפון. "זה משהו הירואי ומיתולוגי, של פעם."

לפני שלושה שבועות הגיעו כמה מאותם מדריכים שנכלאו על ידי מובילי המרד ב-1997 לספר על "מורשת הקרב" שלהם בפני אלו המשרתים כיום בכלא 6. "בתקופת המרד, אלימות היתה דבר מתקבל, זה היה בסדר. היתה חתירה לזה", אומרת קצינה המשרתת היום בכלא 6, שהחלה את שירותה חודשים ספורים לאחר המרד. "כשאותם מדריכי כלואים הגיעו לכאן, הם היו בשוק. היום הכלואים לא אויבים של מדריכי הכלואים. הם חיילים, והם חיילים."

20שנה חלפו מאז המרד, אך אלפי חיילים נכלאים מדי שנה במערכת בתי הכלא הצבאיים, שגם בצה"ל מכירים בליקויים הרבים שיש בה עדיין. המספרים כמעט בלתי נתפסים: 17,160 פעמים נשללה חירותם של חיילים וחיילות בצה"ל בשנת 2016, והם נשלחו למעצר. שנתיים קודם לכן, המספר התקרב ל-20 אלף, ובשנת 2013, יותר מ-21 אלף פעמים חיילים וחיילות נכלאו. לא כולם מגיעים לכלא הצבאי. חלקם נשלחים למחבוש ב"חדרי משמר": אזורים שהוקמו בבסיסי המשטרה הצבאית, באוגדות ובחטיבות, ונועדו לשמש מעין כליאת ביניים — לא כלא צבאי, אך גם לא ריתוק לבסיס.

הייעוד של מערך הכליאה הצבאי הוגדר מחדש בשנה האחרונה, ונקבע שהכניסה לכלא תהיה בגדר אמצעי אחרון. אך המספרים הגבוהים, ועדויותיהם של חיילים ומפקדים, מעלים שלא כך הדבר. שיעור החזרה לביצוע עבירות גבוה, ונע בין 30 ל-35 אחוזים. חרף הירידה שנרשמה השנה במספר החיילים שנכלאו בפעם הראשונה, מספרם של אלו שנכנסו לכליאה חוזרת — שנייה, שלישית, ואפילו רביעית וחמישית — נותר יציב.

70% מהכלואים בבתי הכלא הצבאיים נעדרו משירות — נפקדו או ערקו, או שכלל לא התגייסו. 20% נוספים נשלחו לכלא בשל עבירות משמעת — מחייל שסירב פקודה ועד אחר שפרסם בפייסבוק תמונה המבקרת את המתרחש בצבא והרגיז את מפקדיו. היתר, כעשרה אחוזים, הם "כלואים פליליים", כפי שמכנים אותם במשטרה הצבאית: חיילים שעברו עבירה פלילית ונחקרו על ידי מצ"ח. "90% מאלו שיושבים בכלא — לדעתי לא צריכים להיות שם", אמר ל"הארץ" קצין בכיר במשטרה הצבאית. "משתמשים בכלא ככלי פיקודי לא נכון. היו שקראו לזה 'בייביסיטר למי שלא הסתדר בצבא'. אני לא רוצה שטייס או לוחם עם בעיית משמעת יישב עם אנס. זה לא נכון. הוא נכנס לכלא, הוא נחשף לאלימות, פיזית ומילולית. לא צריך להזריק לו רעל."

דבריו של הקצין הבכיר משתלבים עם המציאות היום יומית בבתי הכלא הצבאיים, הפועלים בבסיסים בריטיים ישנים. כלואים ומבקרים בכלא מלינים על התשתיות הגרועות במקום, שעוללות להגיע לכדי ליקוי תברואתי של ממש: רטיבות ולעתיים עובש בחלק מהתאים, חתולים ועכברים משוטטים וחלודה המאכלת את הכלים הסניטריים בשירותים. באחד מהתאים בכלא שש, למשל, היתה רטיבות כה חמורה, עד שצה"ל נאלץ לפת מחדש את הגג בעלות של כ-300 אלף שקלים. סימני המים עדיין ניכרים בגג מתחם המגורים, אך בכלא מבטיחים שהדבר יתוקן.

בסיוור של כמה שעות בכלא 6 הסמוך לעתלית השבוע, ניכר כי סגל המקום מנסה לשוות לו מראה הולם יותר. יש עציצים וצמחייה בשולי הפלוגה, ורשת צל מתוחה מעל רחבת הכלא. "כולם אמרו לי שיהיה קשה כאן — אבל לא חשבתי שיהיה ככה", מתאר לחיוב אחד הכלואים. "לא מפריע לי כמעט כלום. פה, בכלא, יש חוקים. אם אתה עומד בהם — אתה מצליח". שלטים כמו "סוף מעשה במחשבה תחילה" בפלוגה ג' בכלא, בה אירע המרד, או הכיתוב "לכל סוף יש התחלה חדשה" בכניסה לכלא 600 המיועד לנשים, מנסים אולי לעודד את החיילים השוהים במקום. קציני החיל אף מקפידים לכנות את המתחמים "בסיסי כליאה", ולא "בית כלא". "בתור כלואה, גם אני חשבתי שכולם רעים, וזה היה מוזר לקבל את זה שמישהי נמצאת מעלייך", מספרת מדריכת כלואים שישבה בתחילת שירותה בכלא כמה ימים מכיוון שנפקדה. "מי שנמצא מאחורי סורג וברית, לא מבין עד כמה התפקיד הזה קשה. אנחנו כן עוזרים, יש חיילים שכן מצליחים לשנות ולהחזיר אותם לדרך המלך. כשאני הייתי בכלא, הבנתי שאולי מפה אני אצליח להתקדם. בסוף הייתי מצטיינת קורס."

את רוב הכשלים במערך הכליאה הצה"ל מקווים בצבא לשפר עם המעבר של בתי הכלא הצבאיים למתקן חדש, שמוקם בימים אלו בסמוך לבית ליד שבשרון. "נווה צדק", הוא השם שנבחר לפרויקט, הכולל גם מעבר של בתי הדין הצבאיים לקריה משפטית אחת. כך, למשל, לא יהיה עוד צורך להוביל חיילים באזיקים ממקום למקום, מפני שכל היחידות הרלוונטיות — המשטרה הצבאית, הפרקליטות הצבאית ובתי הדין — יהיו במקום אחד. תחילה, תכננו בצבא להקצות לכל כלוא מרחב מחייה של ארבעה מטרים מרובעים (היום מורים נהלי הצבא על 3.5 מ"ר — אך בפועל, מכיוון שאיוש התאים עומד על 75%, המצב טוב יותר). אך בעקבות פסיקת בג"ץ לפני כחודשיים שקבעה כי יש להרחיב את תנאי המחיה לאסירים, צה"ל שינה את התוכנית. במקום עשרה חיילים בתא, יכלאו בו שבעה. עם זאת, חלק מהכלואים עדיין ילוננו באוהלים במתחם החדש. "זה בכל זאת צבא", הסביר הקצין הבכיר בחיל.

מפקדים בכירים ביקרו את הפרויקט עוד בזמן תכנונו, ותהו איך יכול להיות שהתשתיות בכלל יהיו טובות יותר מאלה שבבסיסים, והביקורת שלהם נשמעת גם כעת. כשבכלא מדווחים שהטיפול הרפואי בו טוב יותר מאשר ביחידות צה"ל, או כשחייל מתאר שרק בכלא נשלח לפעילות חינוכית, זה לא ציון לשבח לצבא. "אני נבוכ מהצבא מכך שבכלא מטפלים בענייני רפואה טוב יותר מאשר ביחידות", מודה הקצין.

תחילה, קבע המטכ"ל שהיעד להשלמת הפרויקט הוא עד שנת 2017, אך עוד בהנחה של אבן הפינה הוא נדחה ל-2018. כעת, צופים בצה"ל ובמשרד הביטחון שההקמה תושלם ב-2020. בינתיים, התשתיות הרעועות בבתי הכלא ממשיכות לקלוט עוד חיילים, והצבא משקיע כספים בעיקר בטיפולים קוסמטיים. כך, למשל, הוחלט שלא להתקין מזגנים בתאים, בשל היעדר תקציב, ובמקום זאת הוצבו בכל תא שני מאווררים. לעתים, בשבתות, מאפשר סגל הבסיס לכלואים לישון בחדרי החינוך, שם כן הותקנו מזגנים. "נווה צדק" יפתור חלק גדול מהבעיות. יש כסף לכך — חצי מיליארד שקל מושקעים בזה, והפרויקט נוסע. יהיה 'נווה צדק', אבל אני לא יודע להבטיח מתי", אמר בכיר בחיל בתשובה לשאלה מדוע הפרויקט מתעכב.

עד אז, מתכננים בצבא רפורמה במערך הכליאה. לנוכח מצב התשתיות, והאפקטיביות הנמוכה של השיקום (רק 10% שוהים בכלא יותר מ-28 ימים), הצעד הראשון יהיה להקטין את מספר החיילים שנכלאים. "קודם כל, עסקנו בשאלה הפילוסופית — למה מכניסים חיילים לכלא?", מתאר קצין בכיר באגף כוח האדם. כשהבהירו בצבא למפקדים הבכירים כי יותר מדי חיילים נכלאים, בכמה מקומות המסר נקלט. כך, הקצין הבכיר באכ"א מתאר כי בפיקוד המרכז שיעור החיילים שנשלחו לכלא ירד ב-30%. "למה זה קרה? כי שמנו יעד, שיהיו פחות כלואים. האם רמת המשמעת בפיקוד ירדה? אני ממש לא בטוח."

פרטי התוכנית, המתפרסמים כאן לראשונה, כוללים שינוי מקיף: סמכויות השיפוט של מפקדים יוגבלו — אך הם יוכלו להורות על ימי ריתוק רבים יותר בבסיס; חיילים ישלחו לחלופות מעצר; במקום כליאה, יוטלו על עריקים סנקציות אזרחיות כמו צו עיכוב יציאה מהארץ; המעצרים בבתי המעצר הממוקמים בתוך היחידות יורחבו והיחידות ימדדו במספר החיילים שנשלחו לכלא, כולל הצגה השוואתית למטה הכללי של צה"ל. "יש פה תוכנית שלמה שאמורה בסוף להביא מזור", אומר הקצין הבכיר. "אני לא רוצה שאותם חיילים יישארו בכלא, יראו שופט, ינועו עם מדים מפוספסים. בסוף — הם לא עבריינים, ומקומם לא בכלא. בכלא צריך להיות מישהו שסחר בסמים, שאנס — לא חייל שנפקד."

את תחושת הכלא האמיתית מספק "האגף". בכל אחד מבתי הכלא הצבאיים יש אגף כזה, ובכלא 4 שבצריפין גם צינוק. זה מתחם המנותק מיתר התאים, ובו נכלאים במעין בידוד. בכל תא כזה, שגודלו לא עולה על מטרים רבועים בודדים, יש מיטת קומותיים מברזל, כיור, שירותים, מצלמה, וצוהר קטן — ומסורג — אל העולם החיצון. אל האגף [אסור להכניס ספרים](#) — רק ספרי קודש. אין שעת פנאי לצפייה בטלוויזיה או לפעילות חברתית, אלא רק שעת טיול. כמו ליתר הכלואים, השינה בזמן השהייה באגף אסורה, וסגל הכלא מפקח על כך דרך מצלמות. בכמה מקרים, אף נוספו הגבלות לכלואים: על אחד נאסר לעמוד, על אחר, כמו סרבן הגיוס אודי סגל, להסיט את מבטו מנקודה אקראית שנבחרה בתא. הנחיות אלו, אמרו בתגובה בצבא, נוגדות את ההוראות המקצועיות של המשטרה הצבאית.

אל "האגף" נשלחים כלואים שהמרו את פי הסגל — התחצפו, נהגו באלימות או סירבו למשל ללבוש את מדי הכלא. כלואים נוספים שייכנסו ל"אגף" הם מי שהביעו רצון לפגוע בעצמם. כך, דווקא מי שנמצא במצב רוח ירוד, ולעתים אף הושם באגף בהמלצת קצין בריאות הנפש, יישלח למקום קשה ומנותק יותר. הכניסה אל "האגף" היא בליווי של כלוא אחר, מהפלוגה שנחשבת ל"טובה" יותר בכלא. "אסור להשאיר חיילים לבד בתא, אז חיילים טובים שומרים על החיילים באגף — וכך מונעים ניסיונות התאבדות, כמו אם חייל למשל דופק את הראש בקיר או מנסה לתלות את עצמו, והיו מקרים כאלו", מתארת קצינה בכלא. אותו כלוא יידרש לשמור על חברו במשך ארבע שעות. לאחר מכן, יגיע כלוא אחר להחליפו, וחוזר חלילה. זמן שהייה באגף לא ידוע לכלואים — הם נשלחים אליו בפקודת המדריכים. רק תחלופת "שומריהם" מעידה על פרק הזמן שבו שהו במתחם.

כ-500 פעמים בשנה מוכנסים חיילים לאגף הבידוד. אין עילה מובהקת לשליחה לאגף, וסנגורי החיילים טוענים כי יש יד קלה על ההדק. אמנם, בכלא טוענים כי לא מדובר בענישה, אך בדו"חות של הסניגוריה הצבאית שהגיעו לידי "הארץ", אשר ניסו לזהות את הנסיבות שהביאו את שוהי האגף למתחם, עולה כי היו מקרים רבים שבהם בעיות משמעת הביאו לבידוד הכלואים. זאת, בניגוד להוראות הפנימיות של חיל המשטרה הצבאית, הקובעות כי "הפרדת כלוא לתא בידוד מהווה אמצעי מנהלי וביטחוני, ולא אמצעי משמעת".

כלואים שנשלחו אל האגף מתארים את המקום ככלתי נסבל. "זו אולי החוויה הכי קשה שהיתה לי בחיים", אמר אחד מהם. התאים עצמם חנוקים וחמים. בחלק מהמקרים נטען שהכלואים לא יוצאים מהתאים כלל, למעט לארוחות. "המטרה המרכזית זה שהם לא ירצו להיות שם, אבל גם לשמור על אותו כלוא ולהפריד אותו מיתר הכלואים", מודה קצין בכיר בחיל. "אני חושב שהרציונל הזה נכון. אם יש תא אחד שהוא כלא — זה התא הזה. אבל אם מישהו רוצה להתאבד, הוא לא ילך לשם (דו"חות הסניגוריה מעידים אחרת, ג"כ). אם הוא אלים, אם הוא דופק את הראש בקיר — הוא ילך לשם. וכן, לפעמים זה גם אקט של ענישה."

יוצאי הפרקליטות הצבאית, המשמשים כסנגורים של חיילים בשירות מילואים, מעידים שהכלא הצבאי לא מאפשר שיקום של ממש. "היחס המערכתי אל הכלואים אינו תואם את קולת העבירות שבגינם נכלאים חיילים. כך, בסופו של יום, בעוד שהשימוש בכליאה כעונש הוא רב, נתקלים הכלואים בתנאי מחיה קשים שאינם עולים בקנה אחד עם פסיקת בית המשפט העליון, ביחס נוקשה, ובהיעדר תעסוקה או שיקום", אומרת רס"ן (במיל') עדי ריטיגשטיין-אייזנר, ששימשה כסנגורית צבאית. "לכלואים בצבא אין אפשרות לעתור לערכאות משפטיות בנושאים הקשורים בתנאי מעצרם, ואין להם אפשרות לקבל תסקיר בעניינם אשר יבחן את השפעת הכליאה על המשך חייהם. כל זה מופנה כלפי אנשים צעירים, שעמדו בחובתם לשרת בצבא, ובמהלך שירותם ביצעו עבירות קלות או משמעתיות". בשנה שעברה, הגישו כלואים 73 תלונות לנציב קבילות החיילים, רובן בשל התנאים הקשים של הכלא, יחס הסגל, או המענה הרפואי בכלא. 15 מהן נמצאו מוצדקות. החיילים הכלואים יכולים לפנות רק לנציב קבילות החיילים או לסניגוריהם, בניגוד לבתי הכלא האזרחיים שלגביהם ניתן לפנות גם לבתי המשפט. כבר ב-2012 הוגדר הנושא ככשל, אך טרם טופל. בחודש אפריל האחרון, בדיון בעניינו של חייל בבית הדין הצבאי לערעורים, קבעה השופטת תא"ל אורלי מרקמן, כי ראוי שהפרקליטות תיתן דעתה להסדרת הנושא, "ויפה שעה אחת קודם."

יש עוד היבטים שבהם תנאי הכלא הצבאי קשים יותר מאלה שבשירות בתי הסוהר. חיילים שנכלאים מספרים שנאסר עליהם לדבר בזמן הארוחות בחדר האוכל. בכלא טוענים כי "הם יכולים לדבר, אבל בלחש", ומספרים שהחשש הוא שתיווצר מהומה בזמן הארוחות. בשב"ס, במקומות המעטים שבהם יש חדרי אוכל, אין הגבלה כזו. לחיילים הכלואים, למשל, למעט פלוגה אחת, לא מוגש סכו"ם — אלא רק כפות. רק בשבתות ובחגים מקבלים החיילים מזלגות חד פעמיים. מגבלות אלה משקפות את היחס נוקשה כלפי מי שגם לפי הצבא, אינם עבריינים.

סוגיה נוספת שגררה ביקורת היא כבילת חיילים באזיקים. כאשר אלאור אזריה הובל להארכת מעצרו באזיקים, המדינה געשה. בשיחות סגורות, גם הרמטכ"ל גדי איזנקוט אמר כי חש לא בנוח עם כך שאזריה הובא אזוק. במקרה של אזריה, שהורשע בהריגת מחבל פלסטיני שהיה פצוע, אזיקתו היתה בהתאם להוראות הצבאיות ובשל חומרת העבירה בה נחשד באותה העת. אך לא אחת, חיילים מובלים אזוקים אל בתי הדין הצבאיים בניגוד להוראות הצבאיות עצמן, שגורסות כי הכבילה נועדה "למניעת פגיעה באדם או ברכוש, או למניעת בריחה". כך לדוגמה, בבית הדין הצבאי ביפו, מובלים חיילים ממתחם אחד של בית הדין אל מתחם אחר, המופרד בכביש, כאשר הם אזוקים בידיהם וברגליהם. גם כאן, מדגישים בחיל המשטרה הצבאית, מדובר בהתנהלות שאינה לפי ההוראות המקצועיות.

מרד החיילים בכלא שש לפני 20 שנה תוכנן בקפידה על ידי מנהיגיו, שמחו על תנאי החזקתם והיחס כלפיהם. הוא חשף תמונה עגומה של התשתית והיקף כוח האדם בבתי הכלא הצבאיים: צפיפות כפולה מהתקן, יחס אליים וברוטאלי, מבנים רעועים ומאולתרים, והשמתם של כלואים מסוכנים — שהרגו ואנסו וסחרו בסמים — עם לוחמים ששברו שמירה בלבנון. ההסכם שנחתם עם המורדים — שלא יישפטו על מה שעשו ולא יועברו לכלא אזרחי — אמנם הופר על ידי הצבא, אך מטרתם הכללית הושגה: התנאים במתקן הכליאה שופרו בצורה משמעותית. הרבה השתנה בבתי הכלא הצבאים מאז, בעיקר בכל הנוגע ליחס השונה בתכלית של סגל הכלא, אך גם נושאים מרכזיים רבים נותרו ללא טיפול. "פעם לעצורים היו ביצים", אומר היום קצין המעורה בנעשה, "היום המחאה העיקרית היא פוסט בפייסבוק."